

K otázce kodifikační pravomocí¹

V lingvistické literatuře (např. J. Chloupek, M. Krčmová, E. Minařová, Stylistické minimum, Brno 1990, s. 10) se uvádí, že mezi publikace kodifikující spisovnou normu českého jazyka patří i časopis Naše řeč. Jazyková poradna Ústavu pro jazyk český AV ČR mi před několika lety na dotaz po seznamu kodifikačních publikací odpověděla včertm, v němž se Naše řeč objevila rovněž. Že pracovníci poradny – a jistě i jiní jazykovědci – s kodifikační pravomocí Naší řeči počítají stále, ukazuje např. poznámka 4 k článku I. Svobodové Dům U Černé Matky Boží, otištěnému v NŘ 5/2004. V článku se autorka vyslovuje pro psaní adjektiva *Boží* s velkým počátečním písmenem tam, kde je odvozeno od pravopisné podoby *Bůh*, a připomíná, že přesvědčivé argumenty pro toto pravopisné řešení snesl K. Komárek v NŘ 3/2000. V oné poznámce pak píše: „Ne všichni pisatelé však čtou Naší řeč, a proto je třeba počítat s tím, že výraz *boží* se i nadále bude objevovat s malým písmenem.“ I. Svobodová tedy současnou kodifikační situaci pravopisu výrazu *B/boží* chápe takto: 1. K. Komárek kodifikaci svým článkem v Naší řeči změnil; 2. kdo četl jeho článek, ten o změně kodifikace ví a bude se jí řídit; 3. kdo jeho článek nečetl, bude se zřejmě řídit kodifikací předchozí, zaznamenanou v platných Pravidlech českého pravopisu. V této souvislosti je zajímavé, jakými slovy K. Komárek v roce 2000 svou argumentaci zakončil, neboli jak ostrou formulaci lze u nás uskutečňovat pravopisnou kodifikaci: ona formulace zní „... podle mého názoru by nebylo ne-logické...“

Domnívám se, že takovému fungování kodifikačních mechanismů v oblasti spisovné normy a normy pravopisné není účelné. Posudte prosím následující příklady, vybrané z Naší řeči 1999–2004.

1. V NŘ 5/2003 byl v rubrice Drobnosti otištěn článek K. Smejkalové Do přírody jediné v *nepropro obleku*. Snad by bylo malicherné vyčítat autorce, že měla zvolit raději výraz *oblečení* nebo *oděv*, poněvadž pro mnoho uživatelů češtiny má slovo *oblek* přimárně význam „paňský společenský oděv sestávající z kalhot a saka, popř. i vesty“ – a v tom se do přírody nechodí. Důležitější je, že adjektivum *nepropro* (= „nepromokavý a zároveň prodyšný“) je v tomto článku označeno jako „důmyslné“, „výstižné“ a „jednoduché“ a je mu prorokováno rozšíření do širšího povědomí

¹ Článek vznikl v rámci výzkumného záměru MSM-0021620825 Jazyk jako lidská činnost. Jiří produkt a faktor.

a zapojení mezi běžná pojmenování. Když jsem nechal studenty prvních ročníků bohemistiky na pražské filozofické fakultě a na liberecké fakultě pedagogické, tedy uživatele češtiny, u nichž se předpokládá nadprůměrný jazykový cit, odhadnout význam spojení *nepropro oblečení*, tiplel si správně jen jediný z osmdesáti. Většina dotazovaných studentů tipovala, že *nepropro* znamená prostě „nepromokavé“. Podle jiných by *nepropro oblečení* mohlo být takové, které nepromokne, neprofoukne a nepropustí chlad, nebo určené „ne pro prodej“, bezradnost vyústila i v domněnku, že *Nepropro* je firemní značka. Oceňovaný výraz *nepropro* tedy není výstižný, nýbrž naopak matoucí: skoro každý odhaduje jeho význam špatně.

2. Hned v následujícím čísle Naší řeči (1/2004) uveřejnila též autorka drobnost *Konzola*, nebo *konzole*? O skloňování výrazu *berla/berle* zde uvedla, že „tvrdé paradigma je vyhrazeno *berle* jako odznaku [...] moci“, kdežto „měkké paradigma se užívá ve významu podpěry k chození“. Skutečná situace však zdaleka není takto jednoznačná; podívejme se do tří publikací, které jazyková poradna označuje (nebo aspoň v odpovědi na můj dotaz označila) jako kodifikační příručky: Skolní Pravidla českého pravopisu rozlišují *berla* (= „želzo“) nikoli od *berle*, nýbrž od *berly/berle* (= „podpěry při chůzi“); podle mluvniče Čeština – řeč a jazyk je v singuláru v obou významech výhradně deklinace tvrdá a rozdíl vzniká až v plurálu (podle této mluvniče tedy jedna *berle* ve spisovně češtině neexistuje); Příruční mluvniče češtiny pak singulárové tvary „podpěry při chůzi“ vůbec neuvádí. V závěru článku K. Smejkalová vyslovuje přesvědčení, že také rozdíl mezi *konzolou* (= „nosníkem nebo podpěrou záclonových tyčí“) a *konzolí* (= „počítačovým zařízením s hardwarovou a softwarovou částí“) „se stále upevňuje, a pravděpodobně se stane tvarové rozlišení pro uživatele automatickým signálem k rozlišení významového“. Jazykové povědomí studentů prvních ročníků bohemistiky tento předpoklad rozhodně nepotvrzuje: nosník nebo podpěra je pro 30 dotazovaných *konzola* a pro 32 *konzole*. Jednoznačné rozlišení významu pomocí odlišných tvarů by jak u *berly/berle*, tak u *konzoly/konzole* jistě situaci zpřehlednilo – jenže ve skutečně jazykové normě to takto jednoduše nechodí.

3. V témže čísle (1/2004) se mezi drobnostmi ocitl i článek P. Vybírala, reagující na precizní studii J. Šimandla *Od čtvrtku do pátku* (NŘ 3/2003). J. Šimandl analyzoval přes 2000 korpusových dokladů a mezi nimi našel 39 genitivních tvarů *čtvrtku* a 4 tvary *pátka*. P. Vybíral začal svůj článek tvrzením, že „genitivní podoby“ (ve skutečnosti jde o tvary) *čtvrтка* a *pátka* jsou pocitovány jako antropomorfní, aniž by uvedl kým, a pokračoval výsledky ankety, které jsou s Šimandlovou korpusovou analýzou v prudukém rozporu: z 92 Vybíralových respondentů zvolilo jen 29 kodifikované spojení *od čtvrtku do pátku*, 53 by řeklo *od čtvrtku do pátku*, a 6 dokonce obrácené *od čtvrtku do pátku*. P. Vybíral z toho usuzuje, že se tyto systémy se neprozpuzející tvary budou šířit, a hodnotí je jako „uználně spisovně“, tedy vlastně

jako fakticky spisovné navzdory dosavadní kodifikaci. Zopakoval jsem Vybrálovu anketu mezi studenty prvních ročníků bohemistiky a získal výsledky bližší spíš těm původním (Šimandlovým) než těm „opravným“ (Vybrálovým): *od čvrtka do pátku 13, od čvrtku do pátku 8, od čvrtku do pátku 3, od čvrtka do pátku 55 (tedy zřetelná většina).*

Článek P. Vybrála by si mimochodem zasloužil pečlivější redakci. Kromě výše zmíněného směřování pojmů *podoba* a *tvar* stojí za pozornost zejména následující formulace: „Právo výběru koncovky je dáno nejen řadou objektivních [...] gramatických pravidel [...] ale také subjektivních (individuálních) činitelů jazykové správnosti, které označuju jako *p r á v o d i s k r é t n í h o v ý b ě r u j e d i n e*.“ Zaprvé, sledujeme-li jádro této formulace, čteme zde, že právo výběru koncovky je dáno mj. právem výběru jedince; to, troufám si říci, nedává žádný smysl. Zadržte se z uvedené formulace zdá, že proložené slovní spojení máme chápat jako autorem zaváděný termín. Proč se pak o pár odstavců dál tento termín objevuje v odlišné podobě, totiž jako „právo diskretního výběru jednotlivce“? Zařetí, proč vyznam tohoto termínu není vysvětlen? Z oněch „subjektivních (individuálních) činitelů jazykové správnosti“ není jmenován ani jediný! Začtvrté, opravdu *le* sloven „právo“ nazvat jakousi „řadu činitelů“? Zapáté, pokud následuje za sloven *nejen* substantivum v instrumentálu, měl by i za spojením *ale také* následovat instrumentál.

4. V čísle 2/1999 rozcupoval B. Skalka výrazy *canisterapie* a *workholik/workholik*. Článek byl doprovozen zásadní nesouhlasnou poznámkou tehdejšího vedoucího redaktora Naší řeči J. Krause. V čísle 5 téhož ročníku argumentoval M. Hrdlička, proč by se ve slově *nečech* mělo psát malé počáteční písmeno. V bezprostředně následující polemické poznámce argumentoval A. Sích, proč je vhodné, že v kodifikaci má *Nečech* počáteční písmeno velké.

5. Jeden příklad zastupující mnoho podobných: V Naší řeči 5/1999 si Z. Hrušková všimla nelogičnosti v kodifikaci psaní velkých/malých počátečních písmen v názvech svátků a přesvědčivě argumentovala, proč by se i výraz *Lemice* měl psát s velkým počátečním písmenem. Autorka článku, směřujícího k přehodnocení kodifikovaného způsobu zápisu, tuto změnu kodifikace výslovně odsunula do budoucnosti: podle ní by bylo vhodné, „aby se příští Pravidla vrátila...“

Co ukazují právě uvedené příklady? Mnozí autoři ve svých člancích otištěných v Naší řeči požadují nebo navrhuji změnu kodifikace nějakého jazykového nebo pravopisného jevu. Zpravidla se přitom nedomnívají, že svým článkem tuto změnu už rovnou *provádějí*. Občas se stane, že se v Naší řeči o kodifikaci nějakého jazykového nebo pravopisného jevu vede spor (někdy uvnitř jednoho čísla, někdy v rozpětí více čísel). Otištěny mohou být články, které nově doporučují (nebo přímo zařazují) do jazykové (nebo přímo spisovné) normy prostředky matoucí nebo pro

většinu uživatelů češtiny nepřijatelné, a také články, které se snaží vnášet do spisovné normy difference, které jsou v rozporu s územ a jazykovým povědomím uživatelů češtiny. Kodifikace prostřednictvím kodifikačních příruček má proti kodifikaci prostřednictvím časopisů několik výrazných výhod. Zaprvé je systematicky řazená, a tudíž snadno vyhledatelná: slovníky jsou řazeny abecedně, v mluvnicích výklad postupuje podle rovin jazykového systému atd., kdežto v časopise je řazení článků z hlediska čtenáře náhodné a nepředvidatelné. Zadržte k „příručkové“ kodifikaci dochází ve skocích, jednou za několik let, což výrazně oslabuje riziko mylného odhadu, kam se bude ubírat užívání prostředků neologických a rychle se proměňujících. Zařetí je příručková kodifikace objektivnější, podílí se na ní širší skupina kodifikátorů. A konečně začtvrté je kodifikační status příruček pro čtenáře zřejmý, zatímco v časopise dnes věru není lehké odhadnout, které články mají kodifikační ambice (tak jako to bylo kdysi snadné např. u slavných článků J. Běliče posouvajících hranice spisovnosti u běžně užívaných prostředků morfologických). Pro to vše by lingvistické časopisy, a to ani tak prestižní jako Naše řeč, kodifikační pravomoc neměly mít.

Tento článek, jakkoli kritický k některým mechanismům jazykové kodifikace, není zaměřen proti kodifikaci jako takové; naopak. Výrazná část veřejnosti kodifikaci od lingvistů očekává a vyžaduje. Aby byla kodifikace úspěšná (to jest aby ji veřejnost přijímala a řídila se jí), musí splňovat vedle jistých podmínek obsahových (např. celouzerní přijatelnosti) i některé podmínky formální, technické: musí být jasně a srozumitelně formulovaná, přehledně uspořádaná, snadno a levně dostupná a v nepřítli dlouhých intervalech aktualizovaná. Tomu, kdo se chce řídit odborně podloženou aktuální kodifikací, by měly stačit tři navzájem si neodporující příručky: mluvnice spisovné češtiny, slovník spisovné češtiny a pravidla českého pravopisu. O tom, jak vypadá vlastní náplň kodifikace, tedy spisovná jazyková norma a norma pravopisná, nechť se před kodifikačním procesem vedou diskuse na stránkách Naší řeči. Tím, že Naše řeč nebude dílčí posuny kodifikace uskutečňovat, nýbrž jen navrhopvat a podrobovat diskusi, její prestiž jako místa svobodné výměny odborně podložených názorů rozhodně neutrpí.